

Alasuutari, Pertti & Ruuska, Petri (toim.) (1998): *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Vastapaino, Tampere. 311 s.

Koska olin läsnä Tampereella taannoin pidetyssä suomalaisuusseminaarissa, tiesin mitä odottaa avatessani tilaisuuden pohjalta toimitetun teoksen. Mukana oli eri tieteenalojen parhaita suomalaisia asiantuntijoita, joita yhdisti konstruktivistinen näkökulma aiheeseensa. Teoksen toimittaneiden Pertti Alasuutarin ja Petri Ruuskan sanoin: "Suomalaista kulttuuria tai mentaliteettia ei tässä kirjassa oteta annettuna, esineen kaltaisena oliona, jonka nykyistä kuntoa ja tosi olemusta sen uhanalaisessa asemassa yritettäisiin selvittää, vaan kirjoittajat lähtevät siitä, että kansanluonne, kansankuva tai kansallinen identiteetti ovat sosiaalisia konstruktioita. Sellaisina ne ovat hyvin todellisia, koska niiden avulla voi perustella tai kritisoida institutionaalisia käytäntöjä."

Tuossa seminaarissa kansallisen kategorian luonnollisuutta ja ensiarvoisuutta korostavia soraääniä ei todellakaan enää kuulunut. Tieteellisen kommunikaation sujuvuuden kannalta keskustelun eriytyminen on tervetullutta. Mutta osanottajien kesken saattaa syntyä käsitys, että ylläoleva näkökulma olisi yleisesti jaettu, ymmärretty ja hyväksytty. Tämän harhan haihduttamiseksi on hyvä lukea vaikkapa lehtien yleisönosastokirjoituksia.

Kun kansallinen identiteetti määritellään diskurssina tai sosiaalisena konstruktiona, keskeiseksi tutkimuskohteeksi nousevat luontevasti älymystön julkisesti esittämät näkemykset asiasta. Tätä näkemysten kokonaisuutta sosiologi Alasuutari kutsuu älymystöpuheeksi. Siinä pohditaan, millainen Suomi oikein on, miten se on muuttumassa, miten Suomen asioita hoidetaan tai tulisi hoitaa, millaista on kansallinen kulttuuri ja mikä on kansakunnan henkinen tila, millaisia suomalaiset ovat ja miten suomalaista kulttuuria tai mentaliteettia tulisi muuttaa.

Älymystöpuheen analyttikkona painavinta sanottavaa on Suomessa mielestäni sosiologi Risto Alapuruolla. Ylipäätään Alapuron pyrkimykset tulkita valtion kehitystä ja tilanteita sisäisten ristiriitojen ja kansainvälisen järjestelmän solmukohdassa sekä etsiä vertailumaiden avulla tarkennusta erilaisuus- ja samanlaisuusväitteille ovat lähtökohtina hedelmällisiä.

Sivistyneistön kansa-kuvaa luonnehtii Alapuron mukaan parhaiten fennomaanien kansa-konseptiosta juontuva ambivalenssi. Fennomaanisessa perinteessä 'sisäinen' ja 'ulkoinen', 'oma' ja 'vieras' kietoutuivat toisiinsa hyvin mielenkiintoisella, omaleimaisella ja jännitteisellä tavalla.

'Ulkoinen' on ilmennyt ennen muuta suhteissa Venäjään (Neuvostoliittoon) ja (Länsi-) Eurooppaan. Autonomian aikana Suomi oli osa keisarikuntaa, mutta toisaalta Venäjä oli kansallisen yksikön (suuriruhtinaskunnan) ulkopuolella. Länsi-Eurooppaan nähden Suomi oli periferinen, oppia ottava ja kehityskulkuja omaksuva osapuoli, tulokas.

Suomen sisällä 'oman' ja 'vieraan' välinen suhde oli aluksi (talonpoikaisen) 'kansan' ja 'epäkansallisen' yläluokan' kulttuurista vastakkaisuutta. 'Ruotsalaisen' yläluokan lisäksi ulkoinen on ollut myöhemmin sisällä myös kansalaissodan 'punaisina'. Koska suomenkielinen sivistyneistö on ollut kielellis-kulttuurisesti 'sisällä', mutta samanaikaisesti korkeakulttuurin edustajana 'ulkopuolella', sen asema on ollut haavoittuva ja kansa-suhde latautunut.

Alapuron mukaan nämä jännitteet ilmenevät myös nykytilanteessa. "'Oman' kansan kulttuurin ja 'vieraan' korkeakulttuurin vastakkaisuus on aktualisoitunut uudella tavalla ja uudella voimalla Suomen ja läntisen Euroopan väliseksi. Puhujat voivat olla joko 'herroja' (suhteessa muihin suomalaisiin) tai 'kansaa' (suomalaisia suhteessa 'Eurooppaan')." Sitävastoin liberaalisen perinteen vaihtoehto, samanaikainen suomalaisuudesta irtisanoutuminen ja sen esillä pitäminen, puuttuu Alapuron mukaan yhä.

Älymystön suomalaisuuskuva ei siis ole yksiselitteisesti kielteinen. Tähän negatiiviseen puheeseen suomalaisista ja suomalaisesta kulttuurista keskittyvät puolestaan kirjan kolme ensimmäistä artikkelia. Sosiaalishistorioitsija Matti Peltosen mukaan suomalaisuus hahmotettiin aluksi ruotsalaisuuden vastakohtana kieliin liitettyjen stereotyyppisten käsitysten avulla ja myöhemmin suomalaisen metsäluonnon ja eurooppalaisen kaupunkikulttuurin vastakkaisuutena.

Peltonen tekee hyvin tärkeän ja metodologisesti arvokkaan muistutuksen, että myytti suomalaisten metsäläisyydestä ei vastaa historiantutkimuksen antamaa kuvaa suomalaisen yhteiskunnan kehityksestä. "Suomalaisuudesta syntynyt myyttinen kuva tulee lähelle saksalaiseen ajatteluun kuuluvaa kuvaa jaloista germaaneista metsien miehinä ja jopa englantilaista Robin Hood -tarinoiden aihelmaa. Suomalaisen sävyn kuvaan tuo kuitenkin muista poikkeava metsäasutuksen negatiivinen arvottaminen."

Peltonen mainitsee omakuvan murroskohtina vuosisadan vaihteen ja sodanjälkeiset vuodet. Hänen mukaansa on mahdollista, että elämme paraikaa uutta murrosvaihetta, jossa Suomi jaetaan jälleen mielikuvien tasolla rannikon sivistyneeseen ja eteenpäin katsovaan kansaan (Euro-Suomi) ja sisämaan umpimieliseen ja kömpelöön väkeen (Muu-Suomi).

Suomalaisuuskäsitysten sisältämää kielteisyyttä folkloristi Satu Apo kutsuu suomalaisuuden stigmatisoinnin traditioksi. Hän palauttaa tämän tradition asetelmaan, jossa ideologista ja poliittista valtaa käyttävällä eliitillä on ollut jännitteinen suhde hallittuihin, 'kansaan' tai 'tyypillisiin suomalaisiin'.

Apon mukaan 'kansaa' pyrittiin kehittämään ja valistamaan sekä kitkemällä takapajuisuutta, aistillisuutta ja hallitsematonta aggressiivisuutta että vahvistamalla ja lisäämällä yksilön, ryhmän ja kansakunnan voimaa, tietoa ja taitoa. Tässä edistysprojektissa rakentui kuva suomalaisista ja erityisesti alempien yhteiskuntaluokkien jäsenistä ihmisinä, jotka ovat puutteellisia ja keskentekoisia ja jotka tarvitsevat ulkopuolelta tulevaa kehittämistä ja kurinpitoa.

Apon ja Peltosen esitykset ovat arvokkaita esimerkiksi sivistyneistön parissa vaalitun kansa-kuvan erottamiseksi 'tavallisten' suomalaisten kansallisesta omakuvasta sekä suomalaisuutta koskevien käsitysten todellisuusarvon suhteellistamiseksi. Kansallista kokonaisuutta koskevien näkemysten sisältä perustuu usein ihan muihin tekijöihin kuin niihin olosuhteisiin, joita ne näennäisen uskollisesti kertovat kuvaavansa.

Painopisteen siirtyminen romantisoidun kansa-käsitteen uudelleentuottamisesta kielteisen suomalaisuuspuheen kritiikkiin ei ole kuitenkaan täysin ongelmaton. Myös tästä tulkinnasta voi kehittyä yksioikoinen ja aikakausia sumeilematta ylittävä näkemys suomalaisuudesta.

Apo on itse tietoinen tästä vaarasta. Koko teoksen parhaana uutena antina pidänkin taulukkoa, jossa on lueteltu erilaisia esimerkkejä suomalaisuuden sekä positiivisista että negatiivisista konstruktioista. Positiivisiin konstruktioihin kuuluvat myyttinen ja sankarillinen suomalaisuus, kansanihminen turmeltumattomana (ja huvittavana) lapsena, jalo (hurskas, työteliäs, sisukas, lainkuuliainen) talonpoika sekä jalo työläinen. Negatiivisia konstruktioita ovat puolestaan ymmärtämätön ja takapajuinen kansa, kulttuurisesti kehittymätön kansa, lajiltaan ja laadultaan alempiarvoinen kansa(nosa) sekä yhteiskunnallisesti ja poliittisesti vaarallinen tai rasittava kansa(nosa).

Kustakin konstruktioista on saatavilla runsaasti empiiristä todistusaineistoa. Apo antaa ymmärtää, että kielteisiä suomalaisuus-käsityksiä on enemmän, mikä 'älymystöpuheen' tasolla varmaan pitääkin paikkaansa. Määrällinen arviointi koko julkisuuden kentässä voi olla jo paljon vaikeampaa. Olennaista olisi joka tapauksessa tarkastella perusteellisesti eri konstruktioiden ilmenemistä eri historiallisissa tilanteissa sekä eri puhuja-asemissa.

Toinen ongelma liittyy intellektuellien ja kansan välisen jännitteen purkamiseen, tai purkamatta jäämiseen. Jos älymystö määritellään puhujaksi asemasta, joka on kohteeseensa nähden ulko- tai yläpuolinen (Alasuutari), ja kansa puolestaan älymystön ja muun eliitin suorittaman valistuksen kohteeksi, älymystö ja kansa eivät kuulu yhteen, vaikka arvottavat näkemykset eri osapuolten ominaisuuksista ja toiminnasta muuttuisivatkin. 'Kansa' ei eriydy yksilöiksi ja ryhmiksi erilaisine ominaisuuksineen ja reagointitapoineen, vaan näyttäytyy yhä kollektiivisena yksilösubjektina ja intellektuaalisen katseen passiivisena objektina.

Toisaalta kuvasta (ja historiasta) ovat vaarassa kadota myös ne intellektuellit, jotka eivät ole käsitelleet kansallisia kysymyksiä, vaan tehneet muuten korkeatasoista tiedettä, taidetta tai kirjallisuutta. Näitäkin Suomessa on onneksi aina ollut. Tällä hetkellä tuntuu jopa siltä, että kaikkein tärkeimpiin kysymyksiin voidaan tarttua vain vapautumalla kansallisen kategorian pakkopaidasta.

Lisäksi älymystöpuheen nojalla on vaarallista tehdä johtopäätöksiä 'tavallisten ihmisten' käsityksistä itsestään ja niistä sosiaalisista ryhmistä, joihin kukin katsoo kuuluvansa. Suuri osa suomalaisuusdiskurssia ei ole koskaan levinyt laajalle, ja

'kansan parissa' itsekäsitystä on muodostunut usein epäsuorasti ja alleviivaamatta esimerkiksi iskelmissä, urheilussa ja matkailussa.

Ensiarvoisen tärkeä linkki käsitysten välittämisessä on ollut koululaitos. Tätä käsittelee maantieteilijä Anssi Paasi, jonka johdonmukaista ajattelua ja käsitteellisesti selkeätä esitystä on aina ilo seurata. Paasin mukaan maantiedon oppikirjat ovat paitsi alueellisen tiedon kokoelmia, myös vallitsevien ideologioiden ilmentäjiä ja tärkeitä tekijöitä kansakunnan 'kertomusten' rakentamisessa. Niiden avulla tehdään sosiaalisia ja spatiaalisia erotteluja 'meidän' ja Toisen välillä juuri siinä vaiheessa, jossa lasten kognitiivinen kehitys mahdollistaa eri maiden erottamisen toisistaan. Näin kansojen kuvauksesta tulee osa 'kansan' tietoisuutta. Vallitsevat hegemoniset rakenteet liittyvät ihmisten arkielämään ja sosialisatioprosessiin, jonka kautta yksilöt kasvavat yhteisön jäseniksi.

Artikkelin keskeinen kysymys kuuluu, miten oppikirjoissa on esitetty se Toinen, jonka avulla käsityksiä 'meistä' on vahvistettu ja parannettu. Vuosisadan alun oppikirjojen alkuasukaskuvauksille voi ehkä kuivasti hymyillä, mutta näiden kuvausten pitkäikäisyys tyrehdyttää huumorin lopullisesti. Kirjojen sisältämä rasismi lieveni tosin 1960-luvulla, mutta kirjojen kuvitus muuttui toisen maailmansodan jälkeen ensin jopa aikaisempaa asenteellisemmaksi.

Paasi huomauttaa, että Suomessa on yhä paljon ihmisiä, joille on systemaattisesti evolutionismin hengessä opetettu, että 'neekeri' on henkisesti alemmalla tasolla kuin eurooppalainen. 'Jäänteenomaisena' kulttuurisena piirteenä rasismi vaikuttaa yhä länsimaisissa yhteiskunnissa. Jos olemme Paasin kanssa yhtä mieltä siitä, että pakolaiset ja liikkuvuuden synnyttämät etniset vähemmistöt tulevat olemaan Euroopassa yhä useammin negatiivisesti representoidun Toisen edustajia, saanemme varautua tuon rasistisen jäänteen elpymiseen omalla maaperällämmekin.

Pidän Paasista myös siksi, että hänelle kansallisen identiteetin poliittisuus on ilmeistä ja olennaista. Poliitiikka - sekä kansallisen diskurssin kontekstina että sen sosiaalisina merkityksinä ja seurauksina - on suurimmassa osassa tätäkin kirjaa ainoastaan piirteiltään selkiintymättömässä sivuosassa. Perinteentutkija Seppo Knuutila muistuttaa kulttuurideskriptioihin liittyvästä 'helpon nakin' harhasta. Yhtä lailla valtio-oppineita tarvittaisiin kulttuurintutkimuksen pariin varoittamaan pitämästä politiikkaa itsestäänselvyytenä ja nostamaan esille politiikan eri merkityksiä ja ilmenemismuotoja.

Teoksen lopussa sosiologi Petri Ruuska tarjoaa tältä osin iloisen yllätyksen olemalla kiitettävän herkkä sekä poliittisen argumentaation identiteettisällöille että identiteettipuheen poliittisille merkityksille. Artikkelissa käsitellään - hieman liian nopeassa tempossa - Suomen EU-jäsenyyttä, Ahvenanmaan omaa rahahanketta, Utsjoen uhkausta liittyä Norjaan ja Karjalan palauttamista. Näitä tapauksia hän tulkitsee kulttuurikansan ja valtiokansan käsitteiden avulla.

Ruuskan mukaan aikaisemmin vahva valtiokansan idea hiipui 1990-luvulla, ja Suomi ymmärrettiin yhä useammin kulttuurikansana. Kulttuurikansa-Suomi kuulostaa ensi

käteen tervetulleelta idealta, mutta Ruuska on valpas siihen liittyville ongelmille. Hän lainaa ensinnäkin Heikki Patomäkeä, jonka mukaan kulttuuri-suomalaisuuskorostus voidaan nähdä yhteensopivana uusliberalististen 'vapaiden' markkinoiden alan laajentamisen ja syventämisen tavoitteiden kanssa.

Toisaalta Ruuska korostaa kulttuurikansa-idean identiteettioliittisuutta. *"Ikävimmillään kulttuurikansa-identiteetti voi toimia myös perusteena sille, ettei muiden kulttuurikansojen jäsenistä tarvitse huolehtia; lisäksi rajat toisiksi luokiteltuihin voivat käydä arvaamattoman korkeiksi, sillä tietyllä tavalla konstruoidusta kulttuurikansalaisuudesta ei pääse osalliseksi kuin syntymällä siihen syntyneistä vanhemmista."*

Itse asiassa monia teoksen artikkeleita heikentää käsitteellisten erottelujen laiminlyönti. Ellei tehdä selväksi, puhutaanko Suomen valtiosta, maa-alueesta, väestöstä vai kulttuurista, annetaan ymmärtää, että kyse on aina yhdestä ja samasta kansallisvaltiollisesta kokonaisuudesta. Näinhän ei kuitenkaan ole, edes Suomessa.

Lopuksi hieman lähdekritiikkiä. Teemaa koskeva kirjallisuus on hyvin laajaa, eikä kirjoittajilta voi edellyttää jokaiseen teokseen perehtymistä. Toisaalta 'kansa', 'identiteetti' ja 'intellektuellit' ovat aiheita, joista kokeneen tutkijan on ehkä hieman liiankin helppoa kirjoittaa essee tutustumatta alan tutkimukseen.

Tästä perspektiivistä katsoen eräät puutteet pistävät silmään. Moni kirjoittaja ei näytä tunnevan Matti Klingen lukuisia kirjoituksia kansallisista aiheista eikä Pertti Karkaman ja Hanne Koiviston toimittamaa teosta *älymystön jäljillä*. Sosiaalipsykologiselta kannalta katsoen pitäisin Karmela Liebkindin sekä Jorma Anttilan käsitteellisiä erittelyjä ohittamattomina, samoin suomalaisuusdiskurssin osalta Päivi Rantasen väitöskirjaa *Suolatut säkeet*. Lukeneisuus voisi monin paikoin estää pyörän paikallaanpyörimistä.

PASI SAUKKONEN